

— *ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ* —

Υπεύθυνος σειράς: Σωκράτης Πετμεζάς

ΠΟΛΥΜΕΡΗΣ ΒΟΓΛΗΣ
ΙΩΑΝΝΑ ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ
ΤΑΣΟΣ ΣΑΚΕΛΛΑΡΟΠΟΥΛΟΣ
ΜΕΝΕΛΑΟΣ ΧΑΡΑΛΑΜΠΙΔΗΣ
(επιμέλεια)

ΔΕΚΕΜΒΡΗΣ 1944

Το παρελθόν και οι χρήσεις του

αλεξάνδρεια

© Εκδόσεις Αλεξάνδρεια

Πρώτη έκδοση: Απρίλιος 2017

ISBN 978-960-221-731-3

Διορθώσεις: Βασίλης Μαλισιόβας
Σελιδοποίηση: Ελένη Φραντζή

Κεντρική διάθεση: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Κωλέττη 31, 106 77 Αθήνα,
τηλ.: 210 3806305, fax: 210 3838173
e-mail: alexpubl@alexandria-publ.gr
http://www.alexandria-publ.gr

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση ή αναπαραγωγή του παρόντος έργου στο σύνολό του ή τμημάτων του με οποιονδήποτε τρόπο, καθώς και η μετάφραση ή διασκευή του ή εκμετάλλευσή του με οποιονδήποτε τρόπο αναπαραγωγής έργου λόγου ή τέχνης, σύμφωνα με τις διατάξεις του ν. 2121/1993 και της Διεθνούς Σύμβασης Βέρνης-Παρισιού, που κυρώθηκε με τον ν. 100/1975. Επίσης απαγορεύεται η αναπαραγωγή της στοιχειοθεσίας, σελιδοποίησης, εξωφύλλου και γενικότερα της όλης αισθητικής εμφάνισης του βιβλίου, με φωτοτυπικές, ηλεκτρονικές ή οποιεσδήποτε άλλες μεθόδους, σύμφωνα με το άρθρο 51 του ν. 2121/1993.

Περιεχόμενα

Εισαγωγή.....	9
<i>Ελένη Κοραμαργιού</i> Συγκρούσεις και οδοφράγματα στη Δραπετσώνα, Δεκέμβρης 1944.....	25
<i>Τάσος Σακελλαρόπουλος</i> Η εξέλιξη της σύγκρουσης στο έδαφος της Αθήνας και του Πειραιά: Μάχες, συμπλοκές και κινήσεις των αντιπάλων κατά τη διάρκεια των Δεκεμβριανών.....	41
<i>Κώστας Κατσούδας</i> «Η δυναμικότερα όλων των εθνικών οργανώσεων»: Η οργάνωση Χ στην Κατοχή και τα Δεκεμβριανά.....	79
<i>Κώστας Παλούκης</i> Η λογική της ενδοαριστερής βίας: Κομματικοί εναντίον τροτσκιστών/αρχαιομαρξιστών.....	103
<i>Μενέλαος Χαραλαμπίδης</i> Η διεθνής διάσταση των Δεκεμβριανών.....	127
<i>Μάριος Αθανασόπουλος</i> Όψεις των Δεκεμβριανών στην επαρχία: Η «λαοκρατία» στη Μεσσηνία.....	151
<i>Ελένη Πασχαλούδη – Στράτος Δορδανάς</i> Ένας ακήρυχτος πόλεμος: Η «εαμοκρατία» στη Θεσσαλονίκη.....	173
<i>Φίλιππος Κάραμποτ – Αλεξάνδρα Πατρικίου</i> Η πρακτική της ομηρίας και οι προσλήψεις της: Μια πρώτη προσέγγιση.....	193

Ιωάννα Παπαθανασίου

Όμηροι των Εγγλέζων στην Ελ Ντάμπα:
Αυτοί οι άλλοι «όμηροι».....219

Πολυμέρης Βόγλης

Το παρελθόν ως διαρκές παρόν:
Τα Δεκεμβριανά στη δημόσια σφαίρα, 1945-1956.....239

Ελένη Κούκη

Το νόημα των Δεκεμβριανών και η Χούντα:
Η περίπλοκη πορεία της τελετουργικής αποτύπωσης
των Δεκεμβριανών (1952-1974).....261

Μάγδα Φυτιλή

Η μνήμη των Δεκεμβριανών ως πολιτικό διακύβευμα
στη δεκαετία του 1980: «Ημέρα εθνικής περισυλλογής
ή ηρωικής αντίστασης;».....281

Βιογραφικά συντελεστών του τόμου305

Εισαγωγή

Τα Δεκεμβριανά στοιχειώνουν τη σύγχρονη ελληνική ιστορία και την ιστοριογραφία της δεκαετίας του 1940. Παρά την έκρηξη του ερευνητικού ενδιαφέροντος για την Κατοχή, την Αντίσταση και τον Εμφύλιο, ιδιαίτερα μετά το 2000, και τον εντυπωσιακό όγκο της ιστοριογραφικής παραγωγής, τα Δεκεμβριανά δεν προσέλκυσαν εγκαίρως την προσοχή των ιστορικών. «Μιαύρη τρύπα», όπως παρατηρούσε ο Άγγελος Ελεφάντης μέσα από τις στήλες του *Πολίτη*, ο «Δεκέμβρης έμεινε απέξω από τις καθιερωμένες περιοδολογήσεις» που τον αντιμετώπιζαν «σαν μια ουρά της Αντίστασης» ή «σαν πρελούδιο του εμφυλίου». ¹ Έτσι, ενώ αδιαμφισβήτητα τα Δεκεμβριανά συνιστούν καμπή στις εξελίξεις μεταξύ της Κατοχής και του Εμφυλίου, μέχρι πρόσφατα ελάχιστες μελέτες είχαν εκδοθεί. ²

Στην πραγματικότητα μόλις το 2014, στην επέτειο των εβδομήντα χρόνων, εκδόθηκαν μια σειρά από μελέτες και διοργανώθηκαν συνέδρια για τα Δεκεμβριανά. ³ Εβδομήντα χρόνια μετά, ακόμα αναζητούν μια θέση στην αφήγηση

1. Άγγελος Ελεφάντης, «Μας πήραν την Αθήνα... Από την ιδεολογία του κονσερβοκουτιού στην ιδεολογία του προδομένου ελληνισμού», *Ο Πολίτης*, 128 (Φεβρουάριος 1995), στο Άγγελος Ελεφάντης, *Μας πήραν την Αθήνα... Ξαναδιαβάζοντας μερικά σημεία της ιστορίας, 1940-1950*, Αθήνα: Βιβλιόραμα, 2002, σ. 47.

2. Για πάρα πολλά χρόνια η μοναδική μελέτη για τα Δεκεμβριανά ήταν του John O. Iatrides, *Revolt in Athens. Greek Communist "Second Round", 1944-1945*, Πρίνστον: Princeton University Press, 1972. Η μελέτη επανεκδόθηκε πρόσφατα στα ελληνικά ως *Εξέγερση στην Αθήνα. Τα γεγονότα που συγκλόνισαν την Ελλάδα τον Δεκέμβριο του 1944: Ο κομμουνιστικός «δεύτερος γύρος»*, Αθήνα: Νέα Σύνορα-Λιβάνης, 2013.

Το μοναδικό συνέδριο που είχε γίνει για τα Δεκεμβριανά ήταν το συμπόσιο 13-14 Μαΐου 1995 με τίτλο «Ο Δεκέμβρης του 1944 στο πλαίσιο των μεταπολεμικών εξελίξεων», με την ευκαιρία των 50 χρόνων από τη λήξη του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου. Τα πρακτικά του συνεδρίου εκδόθηκαν στον τόμο Γρηγόρης Φαράκος (επιμ.), *Δεκέμβρης του '44. Νεότερη έρευνα και προσεγγίσεις*, Αθήνα: Φιλίστωρ, 1996. Για τη στοργαγυλή επέτειο των Δεκεμβριανών εκδόθηκε επίσης η σχολιασμένη έκδοση διπλωματικών εγγράφων από τον δημοσιογράφο Βάσο Μαθιόπουλο, *Ο Δεκέμβριος του 1944*, Αθήνα: Νέα Σύνορα-Λιβάνης, 1994.

3. Μενέλαος Χαράλαμπίδης, *Δεκεμβριανά 1944. Η μάχη της Αθήνας*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2014· Δανάη Γιαννοπούλου, *Η μάχη της προπαγάνδας. Τα Δεκεμβριανά του 1944 μέσα από τον*

- Πασχαλούδη, Ελένη, *Ένας πόλεμος χωρίς τέλος. Η δεκαετία του 1940 στον πολιτικό λόγο, 1950-1967*, Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, 2010.
- Ρούσσο, Πέτρος, *Η μεγάλη πενταετία*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 1986.
- Σφήκας, Θανάσης Δ., *Με τον Μέτερνιχ ή με τον Πάλμερστον; Οι Βρετανοί και ο Δεκέμβριος του 1944*, Θεσσαλονίκη: Ζήτη, 2015.
- Σφήκας, Θανάσης Δ., *Οι Άγγλοι Εργατικοί και ο εμφύλιος πόλεμος στην Ελλάδα. Ο ιμπεριαλισμός της «μη-επέμβασης»*, Αθήνα: Φιλίστωρ, 1997.
- Τμήμα Ιστορίας του ΚΚΕ, *Δεκέμβρης του '44. Κρίσιμη ταξική σύγκρουση*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 2014.
- Φαράκος, Γρηγόρης (επιμ.), *Δεκέμβρης του '44. Νεότερη έρευνα και προσεγγίσεις*, Αθήνα: Φιλίστωρ, 1996.
- Χαραλαμπίδης, Μενέλαος, *Δεκεμβριανά 1944. Η μάχη της Αθήνας*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2014.
- Χατζής, Θανάσης, *Η νικηφόρα επανάσταση που χάθηκε, 1941-1945*, Αθήνα: Παπαζήσης, 1979.
- Alexander, George Martin, *Prelude to Truman Doctrine. British Policy in Greece, 1944-47*, Οξφόρδη: Oxford University Press, 1983.
- Iatrides, John O., *Revolt in Athens. Greek Communist "Second Round", 1944-1945*, Πρίνστον: Princeton University Press, 1972 [ελλ. έκδ.: *Εξέγερση στην Αθήνα. Τα γεγονότα που συγκλόνησαν την Ελλάδα τον Δεκέμβριο του 1944: Ο κομμουνιστικός «δεύτερος γύρος»*, Αθήνα: Νέα Σύνορα-Λιβάνης, 2013].
- Mazower, Mark, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ. Η εμπειρία της Κατοχής*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 1994.
- Papastratis, Procopis, *British Policy towards Greece during the Second World War*, Κέμπριτζ: Cambridge University Press, 1984.
- Richter, Heinz, *Η επέμβαση των Άγγλων στην Ελλάδα. Από τη Βάρκιζα στον Εμφύλιο Πόλεμο, Φεβρουάριος 1945-Αύγουστος 1946*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 1997.
- Woodhouse, Christopher M., *Το μήλο της έριδος. Η ελληνική αντίσταση και η πολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων*, Αθήνα: Εξάντας, 1976.

Συγκρούσεις και οδοφράγματα στη Δραπετσώνα, Δεκέμβρης 1944

Ελένη Κοραμαργιού

«Γλεντούσαμε τη λευτεριά, και πριν προλάβουμε να χορτάσουμε τη χαρά, πήραμε ξανά τα όπλα. Δεν τα είχαμε αφήσει, περιμέναμε ότι δε θα πάνε όλα καλά, αλλά δεν φανταζόμασταν όσα έγιναν».¹ Με δυο γραμμές ο Πέτρος Μακρής περιγράφει τους τελευταίους μήνες του 1944, τους μήνες μετά το τέλος του πολέμου. Με δυο φωτογραφίες ο Ντμίτρι Κέσελ αποτυπώνει την απόσταση που διανύθηκε ανάμεσα στον Οκτώβριο και τον Δεκέμβριο του 1944. Τον Οκτώβριο του 1944, τα αγγλικά τανκς αποβιβάστηκαν στο λιμάνι του Πειραιά, λίγα μόλις μέτρα από το συνοικισμό της Δραπετσώνας, λίγες μόνο μέρες μετά την απελευθέρωση, και ο ενθουσιασμός των νεαρών ξυπόλυτων παιδιών και των μεγαλύτερων σε ηλικία ήταν εμφανής. Οι γερμανικές δυνάμεις είχαν αποχωρήσει, ο πόλεμος για την Ελλάδα είχε τελειώσει και τα βρετανικά στρατεύματα φαινόταν να εγγυώνται την ομαλή μεταπολεμική μετάβαση. Τον Δεκέμβριο του 1944, οι βρετανοί στρατιώτες προέλαυναν στους δρόμους του Πειραιά – λίγα μόλις μέτρα από το λιμάνι όπου είχαν αποβιβαστεί ανάμεσα σε βομβαρδισμένα και εγκαταλελειμμένα σπίτια και σωρούς πτωμάτων που χάθηκαν στις συγκρούσεις.

Στον όρμο του Αγίου Γεωργίου –δίπλα στο εργοστάσιο της Ηλεκτρικής– αγκυροβόλησε το θωρηκτό *Αβέρωφ* στις 18 Οκτωβρίου 1944, πέντε μέρες μετά την τελευταία μάχη του πολέμου για την Ελλάδα, αποβιβάζοντας μέλη της ελληνικής κυβέρνησης και βρετανούς αξιωματούχους. Τον ίδιο όρμο χρησιμοποιούσαν από τον Οκτώβριο του 1944 οι βρετανικές δυνάμεις για την αποβίβαση τμήματος των στρατευμάτων τους. Ο τερματισμός του πολέμου και η άφιξη της ελληνικής κυβέρνησης οριοθέτησαν την προσπάθεια επανεκκίνησης του ελληνικού κράτους σε πολιτικό και οικονομικό επίπεδο. Την ίδια στιγμή, στις

1. Προφορική συνέντευξη του Πέτρου Μακρή, 3.9.2014.

πόλεις και την ύπαιθρο οι άνθρωποι επιχειρούσαν να επουλώσουν τις πληγές του πολέμου. Στο συνοικισμό της Δραπετσώνας, η αποχώρηση των γερμανικών δυνάμεων κατοχής συνοδεύτηκε από τη σταδιακή επιστροφή των κατοίκων του στα σπίτια τους εφόσον αυτά δεν είχαν καταστραφεί από τους αεροπορικούς βομβαρδισμούς. Τα βομβαρδισμένα σπίτια, οι κλειστές βιοτεχνίες, οι ελλείψεις σε πρώτες ύλες και καύσιμα, προβλήματα που αντιμετώπιζαν πλήθος συνοικισμών και επιχειρήσεων, αντιμετώπιζε και ο συνοικισμός της Δραπετσώνας. Με ατομικές στρατηγικές αλλά και πρόχειρες αυτοσχέδιες λύσεις προσπάθησαν οι κάτοικοι να επιλύσουν τα προβλήματα των σπιτιών τους ώστε να ξαναγίνουν κατοικήσιμα. Οι αδυναμίες του κρατικού μηχανισμού και το μέγεθος των καταστροφών δεν άφηναν περιθώρια για άμεση αντιμετώπιση των προβλημάτων. Το διάστημα μέχρι τον Δεκέμβριο του 1944 κύλησε γρήγορα. Στη Δραπετσώνα και το Κερατσίνι τα αετόπουλα της ΕΠΟΝ, τα μέλη του ΕΑΜ και οι ελασίτες κυκλοφορούσαν «περήφανοι» στις γειτονιές τους. «Όλοι μάς ξέρανε και εμείς χαϊρόμασταν που πια λέγαμε όλο περηφάνια πως ήμασταν στον ΕΛΑΣ».²

Για όλη την περίοδο μετά την Απελευθέρωση, τα βρετανικά πολεμικά πλοία συνέχισαν να χρησιμοποιούν τον όρμο του Αγίου Γεωργίου, όπου είχαν ναυλοήσει τον Οκτώβριο του 1944. Όταν μετά την έναρξη της μάχης του Δεκέμβρη άρχισαν να φτάνουν βρετανικές ενισχύσεις, τμήμα τους χρησιμοποίησε για την αποβίβαση τον συγκεκριμένο όρμο. Οι βρετανικές δυνάμεις έπρεπε να διασχίσουν τη Χαραυγή (γειτονιά του Κερατσινίου) και τη Δραπετσώνα για να κατευθυνθούν προς την Αθήνα. Στη Δραπετσώνα οι μάχες ξεκίνησαν μετά το δεύτερο δεκαπενθήμερο του Δεκέμβρη και ήταν πολυήμερες, σκληρές και με μεγάλες απώλειες. Οι δυνάμεις του ΕΛΑΣ έδωσαν βαρύτητα στις συγκρούσεις της Δραπετσώνας, προσπάθησαν να καλύψουν τις απώλειες με την αποστολή νέων Ταγμάτων³ και να ανασυγκροτήσουν τις δυνάμεις τους, μιας και η παρεμπόδιση ή έστω η καθυστέρηση των αγγλικών ταξιαρχιών θα επηρέαζε τις ισορροπίες στα υπόλοιπα μέρη της Αθήνας. Αντίστοιχη προσοχή έδωσαν και οι βρετανικές δυνάμεις. Το «μέτωπο» της Δραπετσώνας δεν αποτελούσε μόνο θέμα τιμής και κύρους για τους δυο αντιπάλους, αλλά ο έλεγχός του είχε πολλαπλά οφέλη. Οι υποτυπώδεις δρόμοι της αποτελούσαν τη μόνη δίοδο προς την Αθήνα. Ο έλεγχος του λιμανιού θα εξασφάλιζε ευκολότερη απόβαση και καλύτερο ανεφοδιασμό, ενώ τα οξεία και τα χημικά του εργοστασίου των Λιπασμάτων μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για την κατασκευή εκρηκτικών υλών

2. Στο ίδιο.

3. «Τάγμα του 52 Συντάγματος, εκ τριμήρου αγώνος Δραπετσώνα, υπέστη απώλειες κατά σαράντα τοις εκατό νεκρούς τραυματίας ΣΤΟΠ. Διετάξμεν αντικατάστασίν του διά III/52 περιοχής Δαφνί-Σκαρामανγκά ΣΤΟΠ». Τηλεγράφημα που δημοσιεύεται στο Σπύρος Κωτσάκης, *Δεκέμβρης του 1944 στην Αθήνα*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 1986, σ. 212.

σε ενδεχόμενες συγκρούσεις, ή ο έλεγχος του εργοστασίου της Ηλεκτρικής να καθορίσει τον ηλεκτροφωτισμό της Αθήνας και του Πειραιά. Τέλος, η ισχυρή παρουσία του ΕΑΜ, η δύναμη του ΕΛΑΣ και η αποδοχή που έχαιραν οι μαχητές εντός του συνοικισμού αποτελούσαν επιπλέον κίνητρα για τη συντριβή κάθε εαμικής εστίας αντίστασης στην περιοχή.

Κατά τη διάρκεια της εξέλιξης της μάχης του Δεκέμβρη, ο αστικός χώρος της Δραπετσώνας μετασχηματίστηκε, οι βιομηχανικές υποδομές μετατράπηκαν σε πεδία μάχης και άρχισε να εξελίσσεται μια διαδικασία στρατιωτικοποίησης του χώρου αλλά και της καθημερινότητας των κατοίκων. Το εγκαταλελειμμένο σχολείο μετατράπηκε σε στρατηγείο των επιχειρήσεων, σε ένα καφενείο δημιουργήθηκε το αυτοσχέδιο νοσοκομείο, οι παράγκες και τα παρατήγματα του συνοικισμού επηρέασαν τη «δομή» της σύγκρουσης ανάμεσα στους μαχητές του ΕΛΑΣ και στις συντεταγμένες βρετανικές στρατιωτικές δυνάμεις. Η αντίσταση, τα αυτοσχέδια οδοφράγματα και τα δίκτυα αλληλεγγύης που πρόσφεραν στους μαχητές τους ΕΛΑΣ καταφύγιο και πυρομαχικά, μετέτρεψαν τη Δραπετσώνα σε «κάστρο», σύμφωνα με τα στερεότυπα της συλλογικής μνήμης. Η μάχη του Δεκέμβρη του 1944 για τη Δραπετσώνα δεν αποτελεί μια στιγμή, αλλά εγγράφεται σε ένα συνεχές κοινωνικών και πολεμικών συγκρούσεων από τη δεκαετία του 1930 και έως τη δεκαετία του 1960 που καθόρισε την ταυτότητα του συνοικισμού και επηρέασε τις ζωές των κατοίκων της.

Τις πρώτες μέρες της μάχης της Αθήνας, οι συγκρούσεις στην ευρύτερη περιοχή του Πειραιά ήταν περιορισμένες και αποσκοπούσαν στον έλεγχο στρατηγικών στόχων στο κέντρο και τις γειτονιές του Πειραιά. Η κατάληψη αστυνομικών τμημάτων και στρατοπέδων ήταν σε απόλυτη προτεραιότητα.⁴ Πέρα από τις αιφνιδιαστικές και πετυχημένες επιθέσεις στα αστυνομικά τμήματα, δυνάμεις του 4ου Τάγματος του 6ου Συντάγματος του Α' Σώματος Στρατού του ΕΛΑΣ επιτέθηκαν στις 6 Δεκεμβρίου στο Μέγαρο Βάττη στην ακτή Μιαούλη, όπου βρισκόταν η έδρα των Ταγμάτων ασφαλείας. Οι δυνάμεις του ΕΛΑΣ αιφνιδίασαν τα μέλη των Ταγμάτων ασφαλείας που βρίσκονταν εντός του κτιρίου, περικύκλωσαν το κτίριο και διαπραγματεύονταν τους όρους της παράδοσης, όμως η επέμβαση βρετανικών δυνάμεων «ματαίωσε την παράδοση».⁵ Ο ΕΛΑΣ χρειαζόταν τα όπλα και τα πολεμοφόδια των αντιπάλων του. Τη νύχτα της 5ης προς 6η Σεπτεμβρίου, μαχητές του ΕΛΑΣ και κάτοικοι των γειτονιών του Πειραιά έφτιαξαν εκατοντάδες οδοφράγματα στο κέντρο της πόλης και στους γειτονικούς συνοικισμούς.⁶ Αρκετά από αυτά βρίσκονταν στους δύο κεντρικούς

4. Σύμφωνα με αναφορά του III Επιτελικού Γραφείου του Α' Σ.Σ. ΕΛΑΣ στις 6.12.1944, η κυριαρχία του ΕΛΑΣ στις συνοικίες ήταν «απόλυτη» και το σύνολο σχεδόν των αστυνομικών τμημάτων σε Αθήνα και Πειραιά είχε αποπλισθεί. Βλ. Κωτσάκης, *ό.π.*, σ. 99.

5. Νίκανδρος Κεπέσης, *Ο Δεκέμβρης του 1944*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 1994, σ. 218.

6. Ο Νίκανδρος Κεπέσης αναφέρει πως εκείνη τη νύχτα φτιάχτηκαν 2.000 οδοφράγματα

άξονες της Δραπετσώνας αλλά και σε άλλα κομβικά σημεία του συνοικισμού. Τα αυτοσχέδια οδοφράγματα, από υλικά των σπιτιών που είχαν γκρεμιστεί από τους βομβαρδισμούς του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, πέτρες και ξύλα, δεν μπορούσαν να αποτελέσουν παρά μόνο προσωρινά εμπόδια για τα βρετανικά τανκς, ο όγκος των οποίων ξεπερνούσε τα στενά χωμάτινα σοκάκια της Δραπετσώνας.

Το πρώτο δεκαήμερο του Δεκέμβρη, τα Τάγματα του βου Συντάγματος του ΕΛΑΣ Πειραιά βρίσκονταν σε επιφυλακή, ενώ τμήμα του Τάγματος –με 400 άνδρες– πολεμούσε στον Μακρυγιάννη.⁷ Τις πρώτες μέρες του Δεκέμβρη, η Δραπετσώνα αποτέλεσε χώρο μικρής κλίμακας πολεμικών επιχειρήσεων που στρέφονταν κυρίως κατά της Σχολής Ναυτικών Δοκίμων. Δυνάμεις του ΕΛΑΣ επιχείρησαν αρκετές φορές να «παρενοχλήσουν» τις αγγλικές δυνάμεις που βρίσκονταν στη Σχολή Δοκίμων. Με όλμους από το Καστράκι της Δραπετσώνας επιτέθηκαν στη Σχολή που βρισκόταν στην απέναντι ακτή, χωρίς επιτυχία όμως, μιας και το βεληνεκές των όπλων δεν επαρκούσε για να πετύχουν το στόχο.⁸ Οι δυνάμεις του ΕΛΑΣ στη Δραπετσώνα και στο Κερατσίνι –πέρα από τις επιθέσεις στη Σχολή Ναυτικών Δοκίμων– είχαν αναλάβει την απόκρουση των βρετανικών στρατευμάτων που θα έφταναν στον όρμο του Αγίου Γεωργίου, καθώς και σε άλλα σημεία του λιμανιού. Δεν κατάφεραν να εμποδίσουν το σύνολο των αποβιβάσεων αυτών. Για παράδειγμα, στις 7 Δεκεμβρίου απέτρεψαν την απόπειρα αποβίβασης βρετανικών δυνάμεων, όμως στις 10 του μήνα αποβιβάστηκε ελληνική στρατιωτική δύναμη που έφτασε από τη Δράμα και στις 14 σημειώθηκαν «μικραί αποβιβάσεις Άγγλων-Μαύρων και Νάνων».⁹

σε όλη την έκταση του Πειραιά, τα οποία στη συνέχεια ενισχύθηκαν. Βλ. Κεπέσης, *ό.π.*, σ. 225-226. Εκτιμώ πως ο αριθμός που αναφέρει είναι υπερβολικός, αν αναλογιστούμε ότι στον Πειραιά δεν έχει σημειωθεί ακόμη καμία σύγκρουση και η διοίκηση του ΕΛΑΣ έχει ακόμα την προσοχή της στραμμένη στο κέντρο της Αθήνας.

7. Κεπέσης, *ό.π.*, σ. 218 και Κωτσάκης, *ό.π.*, σ. 100.

8. Κεπέσης, *ό.π.*, σ. 218. Ο Κεπέσης στο κείμενο του εστιάζει στα προβλήματα που προκάλλουσε η έλλειψη όπλων, όπως ήταν τα πυροβόλα και οι όλμοι, αλλά και στην απουσία «εξειδικευμένων» μαχητών: «Μας έλειπαν δηλαδή οι "μπουρλοτιέρηδες" –όπως λέγονταν– απαραίτητοι για την εκπόρθηση οχυρών θέσεων». Επίθεση στη Σχολή Ναυτικών Δοκίμων το πρωί της 9ης καταγράφεται σε αναφορά του ΙΙΙ Επιτελικού Γραφείου του Α' Σ.Σ. ΕΛΑΣ στις 9.12.1944 Βλ. Κωτσάκης, σ. 118. Επίθεση καταγράφεται και την επομένη το πρωί της 10ης Δεκεμβρίου σε απόρρητη αναφορά του Στρατηγείου ΑΡΚΦΟΡΣ προς το Στρατηγείο του 3ου Σώματος-3η ελληνική Ορεινή Ταξιαρχία. Στην αναφορά σημειώνεται: «ο εχθρός έβαλε δι' όλμων περιοχών αρχηγείου Στόλου Πειραιώς την 10.00 ώραν». Βλ. Γενικό Επιτελείο Στρατού – Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, *Αρχαία Εμφυλίου Πολέμου (1944-1949)* [ΑΕΠ], Αθήνα: χ.ε., 1998, τόμ. Α', σ. 214-215.

9. Κωτσάκης, *ό.π.*, σ. 105, 137 και 145 και Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού [ΔΙΣ], «Συνοπτική έκθεση πεπραγμένων 11.12.1944-31.1.1945», του Συνταγματάρχη Σ. Πρόκου, τέως Στρατιωτικού Διοικητή Πειραιώς, με ημερομηνία 31.10.1945.

Οι βρετανικές ναυτικές δυνάμεις παρέμεναν στον όρμο του Αγίου Γεωργίου, ενώ η βρετανική αεροπορία είχε ξεκινήσει αναγνωριστικές πτήσεις για τον εντοπισμό των πολυβολείων και των θέσεων του ΕΛΑΣ Πειραιά στην ευρύτερη περιοχή γύρω από τον όρμο. Σύμφωνα με το «Απόρρητον δελτίον πληροφοριών 12.12.1944, ώρα 19.00» του στρατηγείου ΑΡΚΦΟΡΣ, νωρίς το πρωί εκείνης της μέρας πραγματοποιήθηκε αναγνωριστική πτήση για πυροβόλα στα Ταμπούρια. Εντοπίστηκαν χαρακώματα, οδοφράγματα και «πολλοί ωπλισμένοι επαναστάται». «Επολυβολήθησαν οικία και άνδρες».¹⁰ Η αναγνωριστική πτήση της επόμενης μέρας έδειξε ότι όλα «τα εχθρικά φράγματα επί ακτίνας 1/2-3/4 του μιλίου εκ του κυρίου λιμένος του Πειραιώς έχουν επανδρωθεί». Στη συνέχεια της αναφοράς σημειώνεται πως στη Δραπετσώνα «δεν παρετηρήθησαν πυρά όλμων, δεν παρετηρήθη κίνησις».¹¹ Παράλληλα με τις βρετανικές δυνάμεις, από τις 10 Δεκεμβρίου ξεκίνησε και η οργάνωση ενός «μεικτού σώματος στρατιωτών, ναυτών και αστυνομικών», το οποίο θα ενίσχυε τις ινδικές ταξιαρχίες που θα αποβιβάζονταν τις επόμενες μέρες στο λιμάνι του Πειραιά. Το Σώμα αυτό συγκροτήθηκε στις 12 Δεκεμβρίου σε 3 λόχους –2 τακτικούς και 1 εφεδρικό– και ανέλαβε εικαθαριστικές επιχειρήσεις μικρής κλίμακας, ξεκινώντας από την περιοχή της Σχολής Ναυτικών Δοκίμων.¹²

Ενώ οι μάχες στην Αθήνα εξελίσσονταν και οι βρετανικές αναγνωριστικές πτήσεις έδειχναν ότι δεν θα αργήσει η εξάπλωσή τους στην περιοχή του Πειραιά, ο ΕΛΑΣ προσπαθούσε να οργανωθεί όσο το δυνατόν καλύτερα. Κύριος στόχος της ηγεσίας του βου Συντάγματος του Α' Σώματος Στρατού –σύμφωνα με τον Νίκανδρο Κεπέση– ήταν η ανύψωση του ηθικού των ανδρών και των αξιωματικών του και η ενίσχυση των σχέσεων και των δεσμών του ΕΛΑΣ με τους κατοίκους των γειτονιών του Πειραιά. Ο άμαχος πληθυσμός θα πρόσφερε τη βοήθεια, ηθική και υλική, που είχαν ανάγκη οι μαχητές του ΕΛΑΣ στη μάχη που μόλις ξεκινούσε. Δυνάμεις του πραγματοποίησαν ασκήσεις επιφυλακής και ασκήσεις εκπαίδευσης «νεοσύλλεκτων» εθελοντών με διοικητή τον Μιλτιάδη Αλικάκο.¹³ Παράλληλα οργανώθηκαν υποδομές για την περίθαλψη πιθα-

10. ΑΕΠ, *ό.π.*, σ. 222.

11. ΑΕΠ, *ό.π.*, σ. 226.

12. ΔΙΣ, *ό.π.* Σύμφωνα με την έκθεση, το προσωπικό της ΑΣΔΑΜΘ έφτασε από τη Δράμα μέσω Καβάλας –με το αντιτορπλικό Πίνδος– στον όρμο του Κερατσινίου. Στρατοπέδευσε στη Σχολή Ναυτικών Δοκίμων και συμμετείχε στο μεικτό σώμα στρατιωτών, ναυτών και αστυνομικών που συγκροτήθηκε. Έπειτα από στοιχειώδη εκπαίδευση το πρωί της 12/12 ανέλαβε εικαθαριστικές επιχειρήσεις μικρής κλίμακας, οι οποίες συνεχώς επεκτείνονταν προς το κέντρο του Πειραιά αλλά και στην παράκτια ζώνη. Σε κάθε περιοχή που εικαθάριζε εγκαθιστούσε τμήμα Χωροφυλακής, ως φρουρά.

13. Κεπέσης, *ό.π.*, σ. 218. Ο Νίκανδρος Κεπέσης αναφέρει ότι η άσκηση αυτή πραγματοποιήθηκε στις 16 Δεκέμβρη. Σύμφωνα με τις ημερήσιες αναφορές των Επιτελικών Γραφείων του ΕΛΑΣ, από τις 12 Δεκέμβρη μικρής κλίμακας επιχειρήσεις είχαν αρχίσει να σημειώνονται

νών τραυματιών, μελών του Συντάγματος. Ξεναστήθηκε η επιμελητεία του Συντάγματος, ώστε να τροφοδοτούνται με τρόφιμα τα τάγματα. Να καλύπτονται δηλαδή οι διατροφικές ανάγκες των μαχητών, των αιχμαλώτων αλλά και των κατοίκων της περιοχής, στην περίπτωση αποκλεισμού της κατά τη διάρκεια της επικείμενης μάχης.¹⁴

Η εξέλιξη της μάχης της Αθήνας και η κινητοποίηση στη βρετανική βάση της Σχολής Ναυτικών Δοκίμων έδειχναν ότι το μέτωπο του Πειραιά είχε ήδη ανοίξει και ο έλεγχος του λιμανιού αποτελούσε το ουσιαστικότερο διακύβευμα. Όλες οι δυνάμεις του 6ου Συντάγματος του Α' Σώματος Στρατού μπήκαν στη μάχη. Η εμπειρία του προηγούμενου διαστήματος επέτρεπε την πιο αποτελεσματική οργάνωση για την επικείμενη μάχη και το στοιχείο του αιφνιδιασμού ήταν το μεγαλύτερο όπλο του ΕΛΑΣ απέναντι σε αντιπάλους με καλύτερο εξοπλισμό. Στις 13 Δεκεμβρίου, μία μόλις μέρα μετά τη συγκρότηση του «μεικτού σώματος στρατιωτών, ναυτών και αστυνομικών», σημειώθηκε η πρώτη μεγάλης κλίμακας επιχείρηση του ΕΛΑΣ στην περιοχή του Πειραιά. Το βράδυ της 13ης προς 14η Δεκεμβρίου το 52ο Σύνταγμα της XIII Μεραρχίας και το III Τάγμα του 6ου Συντάγματος επιτέθηκαν στις βρετανικές δυνάμεις στην περιοχή του Μοσχάτου-Φαλήρου. Οι Βρετανοί αιφνιδιάστηκαν, με αποτέλεσμα πολλοί να σκοτωθούν, 120 να αιχμαλωτιστούν και πλήθος όπλων και πολεμοφοδίων να κατασχεθεί.¹⁵ Οι εκατέρωθεν επιθέσεις μετά τις 13 Δεκεμβρίου, η βία και η ένταση των όσων ακολούθησαν μετασημάτισαν τον Πειραιά και τις γειτονίες του μέχρι τις 5 Ιανουαρίου του 1945 και επηρέασαν την καθημερινότητα χιλιάδων κατοίκων του για τα επόμενα χρόνια.

Η επίθεση του ΕΛΑΣ στο Μοσχάτο οδήγησε τους Βρετανούς σε πολυμέτωπη αντεπίθεση. Στις 15 Δεκεμβρίου, «σφοδρός κανονιοβολισμός από το στόλο και πολυβολισμός από τ' αεροπλάνα των συνοικιών του Πειραιά όλη την ημέρα». Την ίδια στιγμή που τα πλοία και τα αεροπλάνα έβαλλαν εναντίον του Πειραιά, στο λιμάνι του αποβιβάζονταν πλήθος Βρετανών -5.000 άνδρες περίπου- που αμέσως και χωρίς εμπόδια κινήθηκαν προς την Αθήνα μέσω των οδικών αξόνων της Συγγρού και της Πειραιώς.¹⁶ Παράλληλα ξεκίνησαν οι εκκαθαριστικές επιχειρήσεις των ινδικών ταξιαρχιών και του «μεικτού σώματος στρατιωτών, ναυτών και αστυνομικών», που οδήγησαν στον έλεγχο της περιοχής κοντά στη Σχολή Ναυτικών δοκίμων, της Καστέλας και του Προφήτη Ηλία.¹⁷ Οι κανονιοβολισμοί και οι πυροβολισμοί συνεχίστηκαν και την επόμε-

στο σύνολο της ευρύτερης περιοχής του Πειραιά. Εκτιμά πως η άσκηση, αν πραγματοποιήθηκε, πιθανότατα έγινε σε προγενέστερη ημερομηνία.

14. Κεπέσης, *ό.π.*, σ. 220.

15. Κωτσάκης, *ό.π.*, σ. 140.

16. Κωτσάκης, *ό.π.*, σ. 148-149 και 153.

17. ΔΣ, *ό.π.*

νη, την ώρα που νέες δυνάμεις αποβιβάζονταν μαζικά σε διάφορα σημεία του λιμανιού. Στον όρμο του Αγίου Γεωργίου, κοντά στις δεξαμενές πετρελαίου της εταιρείας Σόκομπελ, οι Βρετανοί εγκατέστησαν 4 όλμους.¹⁸ Το βράδυ της 16ης Δεκεμβρίου, η κατάσταση ήταν ήδη πολύ δύσκολη στο κέντρο του Πειραιά για τις δυνάμεις του ΕΛΑΣ. Ο Προφήτης Ηλίας είχε χαθεί, το κέντρο είχε εκκενωθεί, βρετανικές δυνάμεις κατέφθαναν συνεχώς και οι μαχητές και ο οπλισμός του ΕΛΑΣ είχαν μεγάλες απώλειες χωρίς να υπάρχουν εφεδρείες.

Στις 18 Δεκεμβρίου, δυνάμεις του I Τάγματος του ΕΛΑΣ με μια αιφνιδιαστική επιχείρηση -σύμφωνη με τις «προσωπικές οδηγίες διά της Διοικήσεις των Ταξιαρχιών»¹⁹- κατέλαβαν τα Ψυγεία Φιξ στην περιοχή του Αγίου Διονυσίου, όπου φυλασσόταν μεγάλη ποσότητα κρέατος για τον επισιτισμό των βρετανικών στρατευμάτων. Μέσα σε μία ώρα, η επίθεση είχε ολοκληρωθεί με απόλυτη επιτυχία. Η βρετανική φρουρά αιχμαλωτίστηκε, ο οπλισμός και το κρέας κατασχέθηκαν. Παράλληλα όμως με την επιτυχία αυτή του ΕΛΑΣ, οι Βρετανοί κλιμάκωσαν τις επιθέσεις τους προς τις δυνάμεις του ΕΛΑΣ στον Πειραιά. Με στόχο να «συντρίβουν» τον ΕΛΑΣ στον Πειραιά και να κινηθούν προς την Αθήνα, βρίσκονταν στις 18 Δεκεμβρίου 2.000 βρετανοί στρατιώτες στο κέντρο της πόλης, 700 στο Νέο Φάληρο και 1.000 στη Δραπετσώνα και τον Άγιο Γεώργιο. Οι δυνάμεις του ΕΛΑΣ είχαν διαταγή να κρατήσουν αμυντική στάση.²⁰ Στις 19 Δεκεμβρίου οι μάχες είχαν επικεντρωθεί στον οδικό άξονα της οδού Πειραιώς.

Η επίθεση των βρετανικών δυνάμεων στις 20 Δεκεμβρίου με επίκεντρο τον ίδιο το συνοικισμό της Δραπετσώνας θα μπορούσε να οφείλεται στην αναγκαιότητα της βρετανικής απόβασης από τον ΕΛΑΣ. Στην ακτή Βασιλειάδη αποβιβάστηκαν βρετανικές δυνάμεις και ερπυστριοφόρα οχήματα. Οι βρετανικές ταξιαρχίες χωρίστηκαν και, ακολουθώντας δύο διαφορετικές διαδρομές, προσπάθησαν να κάμψουν την ελαστική αντίσταση και να ανοίξουν το δρόμο για την απρόσκοπτη αποβίβαση στον όρμο του Αγίου Γεωργίου και το ομαλό πέραςμα μέσα από τις γειτονίες της Χαραυγής και της Δραπετσώνας. Το ένα τμήμα των Βρετανών κατευθύνθηκε ΒΑ προς το Εργοστάσιο Λιπασμάτων και την οδική αρτηρία της Κανελλοπούλου με στόχο να φτάσει μέχρι τη διασταύρωση

18. Κωτσάκης, *ό.π.*, σ. 156-157.

19. Κεπέσης, *ό.π.*, σ. 217. Στις 16 Δεκεμβρίου η Διοίκηση του ΕΛΑΣ εξέδωσε διαταγή με θέμα «προσωπικοί οδηγίες διά της Διοικήσεις των Ταξιαρχιών», όπου σημείωνε ότι «ο αγών θα διεξαχθεί μέχρις εσχάτων» και τόνιζε ότι ο αιφνιδιασμός και οι νυχτερινές επιχειρήσεις μπορούσαν να αποτελέσουν ισχυρά όπλα των μαχητών του ΕΛΑΣ. Κωτσάκης, *ό.π.*, σ. 155-156 και έκθεση του συνταγματάρχη Λαγγουράνη, Ιανουάριος 1945, <https://left.gr/news/i-mahi-tis-athinas-i-ekthesi-toy-epitelarhi-toy-elas-konstantinoy-laggoyrani> (τελευταία πρόσβαση: 24 Αυγούστου 2015).

20. Κωτσάκης, *ό.π.*, σ. 168, 175.

Βενιζέλου με Αναπαύσεως, όπου ήταν το μεγάλο οδόφραγμα του ΕΛΑΣ. Η συγκεκριμένη διασταύρωση αποτελούσε πέρασμα για τις δυνάμεις που αποβιβάζονταν στον όρμο του Αγίου Γεωργίου. Το «οδόφραγμα του Κερατζάκη», σύμφωνα με τον Τάκη Μπενά, «ήταν το κέντρο του μετώπου». Αν το μέτωπο αυτό έσπαγε, τα βρετανικά τανκς σε μια ώρα θα έφταναν στην Αθήνα και ο «πόλεμος θα χανόταν».²¹

Τα τανκς από την Κανελλοπούλου έστριψαν στην Ελ. Βενιζέλου, όπου συνάντησαν το πρώτο οδόφραγμα του ΕΛΑΣ. Η μάχη κράτησε ώρες αλλά οι βρετανικές δυνάμεις ήταν πολυπληθέστερες και ισχυρότερες. Κινήθηκαν επί της Ελ. Βενιζέλου και όταν έφθασαν στη διασταύρωση με την οδό Αγίου Διονυσίου (Αριστοτέλους) είχαν πλέον οπτική επαφή με το «μεγάλο» οδόφραγμα του ΕΛΑΣ στη διασταύρωση με την Αναπαύσεως. Τα αγγλικά τανκς από τη Βενιζέλου χτυπούσαν με οβίδες προς την οδό Αναπαύσεως. Στόχος τους ήταν να ανατινάξουν το οδόφραγμα – που περιείχε νάρκες στο εσωτερικό του. Το οδόφραγμα ανατινάχτηκε και οι Βρετανοί έφτασαν στη γανία Αναπαύσεως και Ελ. Βενιζέλου. Οι ελασίτες, παρότι έχασαν τη θέση τους, δεν υποχώρησαν ολοκληρωτικά. Αναδιπλώθηκαν και ταμπουρώθηκαν λίγα μέτρα βορειοανατολικότερα, στο κτίριο του πολυιατρείου, δίπλα στο νεκροταφείο. Στο πολυιατρείο είχε εγκαταστήσει ο ΕΛΑΣ τις προηγούμενες μέρες πρόχειρο χειρουργείο με τους γιατρούς Παπαϊωάννου, Παπαθανασίου και Μίμη Θεοδωράκη. Ένας νέος κύκλος μάχης, εξίσου βίαιος, ξεκίνησε.²²

Παράλληλα, το δεύτερο τμήμα των Βρετανών –στις 20 Δεκεμβρίου– κινήθηκε προς την αντίθετη κατεύθυνση, βορειοδυτικά, με στόχο να διασχίσει τη γειτονιά της Κρεμμυδαρούς και να φτάσει στην είσοδο του συνοικισμού της Δραπετσώνας. Στην πραγματικότητα, τα βρετανικά τανκς δεν μπορούσαν να περάσουν μέσα από τα στενά χωμάτινα σοκάκια και τα άναρχα δομημένα παραπήγματα. Έπρεπε να τα ισοπεδώσουν για να συνεχίσουν την πορεία τους και να προσεγγίσουν την εκκλησία του Αγίου Διονυσίου. Η Κρεμμυδαρού δεν είχε κάποιο ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τους Βρετανούς, δεν αποτελούσε πέρασμα ή κόμβο. Ήταν το κέντρο του προσφυγικού συνοικισμού, χωρίς όμως να έχει χωρική ανάμειξη στις μάχες που διεξάγονταν. Ακόμα και το κατελημμένο αστυνομικό τμήμα –που βρισκόταν σε κοντινή απόσταση από τη γειτονιά– να αποτελούσε το στόχο, δεν χρειαζόταν αυτή να ισοπεδωθεί. Η βρετανική αυτή απόφαση αποτελούσε πιθανότατα μια εκδικητική κίνηση προς τους κατοίκους του συνοικισμού που παρείχαν στήριξη στους μαχητές του ΕΛΑΣ.

21. Τάκης Μπενάς, «Ρίγος στο Κερατζάκη», στο Τάκης Μπενάς, *Της Κατοχής. Μνήμες μικρές σαν χρέος*, Αθήνα: Θεμέλιο, 1990, σ. 101-106.

22. Ιορδάνης Παυλός, *Οι αγώνες της αριστερής νεολαίας από το 1922 μέχρι το 2008. Πολιτικό ημερολόγιο – Χρονικό της περιόδου*, Κηφισιά: χ.ε., 2008, σ. 32-34.

Ο ΕΛΑΣ πιθανότατα αιφνιδιάστηκε από την επίθεση στη γειτονιά – σε μια γειτονιά που δεν είχε ιδιαίτερη δύναμη. Παρ' όλα αυτά, επιχείρησε να ανακόψει την πορεία των τανκς με οδοφράγματα και αιφνιδιαστικές επιθέσεις. Προσάρμοσε τη δράση του στη χωροταξία της περιοχής. Στα δαιδαλώδη και μικροσκοπικά σοκάκια ανάμεσα στα ατάκτως δομημένα παραπήγματα, οι μαχητές του ελίσσονταν, αξιοποιώντας τη γνώση του χώρου. Οι άναρχα δομημένες παράγκες, η ανυπαρξία ρυμοτομίας, οι αθέατες εσωτερικές αυλές και τα απρόσμενα αδιέξοδα των δρόμων υπήρξαν μερικοί από τους παράγοντες που ουσιαστικά ακύρωναν τον καλύτερο εξοπλισμό των Βρετανών. Ελεύθεροι σκοπευτές και από τις δύο πλευρές είχαν καταλάβει τα λιγοστά διάφορα κτίρια (δημόσια κτίρια/προσφυγικές πολυκατοικίες) που είχαν εκκενωθεί από ενοίκους και εργαζόμενους στις παρυφές της Κρεμμυδαρούς. Παράλληλα, οι βρετανικές ταξιαρχίες προχώρησαν σε μαζικές συλλήψεις των κατοίκων του συνοικισμού.

Ενώ μαίνονταν οι μάχες στα δύο αυτά μέτωπα, ο ΕΛΑΣ επιχείρησε να αιφνιδιάσει τη βρετανική φρουρά του Εργοστασίου Λιπασμάτων και να ανακτήσει τον έλεγχο της μονάδας. Η επίθεση το βράδυ της 22ας προς 23η Δεκεμβρίου απέτυχε πριν καν ξεκινήσει. Σύμφωνα με τον Κεπέση, το σχέδιο είχε διαρρεύσει λόγω της απειρίας των «συνδέσμων» μέσα στο προσωπικό του εργοστασίου και οι βρετανικές δυνάμεις επιτέθηκαν πρώτες στους ελασίτες τη στιγμή που πλησίαζαν την κεντρική πύλη της Εταιρείας. Ο αιφνιδιασμός ήταν τόσο μεγάλος, που οπισθοχώρησαν αμέσως.²³ Όσο περνούσαν οι μέρες, η ένταση των μαχών αυξανόταν. Σύμφωνα με τηλεγράφημα της XIII Μεραρχίας προς την Ομάδα Μεραρχιών Στερεάς – Κεντρική Επιτροπή ΕΛΑΣ στις 22 Δεκεμβρίου το απόγευμα, 1.200 άνδρες αποβιβάζονταν στα παράλια της Δραπετσώνας, ενώ ο βρετανικός στόλος έβαλε προς το συνοικισμό. Στο τηλεγράφημα δεν υπήρχαν στοιχεία για τις δυνάμεις του ΕΛΑΣ στην περιοχή.²⁴ Από τις περιγραφές του Κεπέση, του Παυλός και του Μπενά, καθώς και από τα έγγραφα που δημοσιεύει ο Σπύρος Κωτσάκης, δεν μπορούμε με βεβαιότητα να προσδιορίσουμε τη διάρκεια όλης αυτής της επιχείρησης. Πιθανότατα μέχρι τις 24 με 25 Δεκεμβρίου η μάχη εξελισσόταν, με τους Βρετανούς να έχουν την υπεροχή, αλλά και τους μαχητές τους ΕΛΑΣ να αμύνονται.

Η μάχη στο μέτωπο της Κρεμμυδαρούς τελείωσε με βρετανική νίκη, ενώ στο Κερατζάκη ο ΕΛΑΣ είχε οπισθοχωρήσει αλλά δεν είχε ηττηθεί. Στις 24 και 25 Δεκεμβρίου μεταφέρθηκε στη Δραπετσώνα το Τάγμα Πεζοναυτών – πρόκειται για το «μεικτό σώμα στρατιωτών, ναυτών και αστυνομικών» στο

23. Κεπέσης, *ό.π.*, σ. 221.

24. Κωτσάκης, *ό.π.*, σ. 200.

πλαίσιο της «επιχείρησης Δραπετσώνας».²⁵ Μέσα από τις σύντομες αναφορές στα τηλεγραφήματα του ΕΛΑΣ και τις επιγραμματικές καταχωρήσεις στο Ημερολόγιο Επιχειρήσεων του 161 Τάγματος Πεζικού γίνεται φανερό ότι από τις 26 Δεκεμβρίου οι μάχες στα οδοφράγματα και τα υψώματα της Χαραυγής, της Ευγένειας και της Δραπετσώνας συνεχίστηκαν, με τις δύο αντίπαλες πλευρές να ανακαταλαμβάνουν συνεχώς τα σημεία ελέγχου του χώρου. Στις 26 Δεκεμβρίου, οι δυνάμεις του ΕΛΑΣ είχαν τον έλεγχο στην περιοχή του νεκροταφείου, όμως λίγα μέτρα πιο πέρα, στη γωνία Αναπαύσεως και Σπάρτης, την επομένη εγκαταστάθηκε ο 2ος λόχος του 161 Τάγματος Πεζικού, ενώ ο 1ος λόχος είχε εγκατασταθεί στο λιμενικό χώρο απέναντι από το σταθμό Λαρίσης στον Πειραιά και την εκκλησία του Αγίου Διονυσίου.²⁶ Οι θέσεις του 1ου και του 2ου λόχου του 161 Τάγματος δείχνουν ότι βρετανικά τμήματα και δυνάμεις του τακτικού στρατού είχαν περικυκλώσει πλέον τους μαχητές του ΕΛΑΣ, αποκόπτοντάς τους από τις υπόλοιπες ελαστικές δυνάμεις στον Πειραιά και στερώντας τους τον ανεφοδιασμό σε έμψυχο δυναμικό και σε πολεμικό υλικό.

Στις 29 Δεκεμβρίου, παρά τις συνεχείς επιθέσεις, τις σημαντικές απώλειες και τις μεγάλες δυσκολίες σε ανεφοδιασμό –μπορούσε να γίνει μόνο από τον Σχιστό και τον Σκαραμαγκά– οι ελασίτες διατηρούσαν τον έλεγχο της περιοχής του νεκροταφείου. Βέβαια ο αρχικός στόχος –που ήταν η παρεμπόδιση των βρετανικών δυνάμεων να αποβιβαστούν στον όρμο του Αγίου Γεωργίου, να διασχίσουν τη Δραπετσώνα και να κινηθούν προς την Αθήνα– είχε χαθεί. Οι βρετανικές δυνάμεις αγκυροβολούσαν σε άλλα σημεία του λιμανιού όπου είχαν τον πλήρη έλεγχο, αλλά και στην περιοχή του Φαλήρου. Παρότι, λοιπόν, η μάχη δεν είχε πλέον την ίδια σημασία, και οι δύο πλευρές συνέχισαν με την ίδια αποφασιστικότητα. Ο συνταγματάρχης Λαγγουράνης, επιτελάρχης του ΕΛΑΣ, αναφέρει στις 30 Δεκεμβρίου: «Η Δραπετσώνα, είναι αλήθεια, κρατάει, και το έδαφος διεκδικείται από τετράγωνο σε τετράγωνο. Στους λόφους Καραβά, ο εχθρός δεν κατόρθωσε να βάλει πόδι, πλην κατήνησαν βληματοδόχη όλων των οργάνων πυρός του εχθρού, ο οποίος έχει ήδη καταλάβει το μισό νεκροταφείο και τον συνοικισμό Ευγένειας».²⁷

Οι μάχες συνεχίστηκαν τις επόμενες μέρες με ισχυρές επιθέσεις και πολυάριθμες αγγλικές δυνάμεις στην Ευγένεια και τη Δραπετσώνα. Ενώ οι δυνάμεις του ΕΛΑΣ συνεχώς μειώνονταν λόγω των απωλειών και της έλλειψης εφεδρειών, τα οδοφράγματα και οι οχυρώσεις είχαν πλέον καταστραφεί – οι Βρετανοί ενίσχυαν συνεχώς τις δυνάμεις τους στο μέτωπο της Δραπετσώνας.

25. ΔΙΣ, ό.π.

26. Κατσάκης, ό.π., σ. 210 και Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού [ΔΙΣ], «Ημερολόγιον επιχειρήσεων II Ταξιαρχία, Γραφείον III, από 24.12.1944 έως 27.5.1945».

27. Έκθεση του Συνταγματάρχη Λαγγουράνη, Ιανουάριος 1945.

Στις 31 Δεκεμβρίου αποβιβάστηκαν στον όρμο του Αγίου Γεωργίου δυνάμεις από 15 πολεμικά πλοία και πραγματοποίησαν «ισχυρές επιθέσεις» με πυροβολικό και πολλά τανκς. Ο ΕΛΑΣ συμπύχθηκε στις περιοχές της «συνδυασμένης επίθεσης» με τανκς από νότια και δυτικά. «Ο εχθρός ισοπεδώνει όλα ΣΤΟΠ» ανέφερε το τηλεγράφημα της III Μεραρχίας προς την ΟΜΣ-ΚΕ ΕΛΑΣ στις 31 Δεκεμβρίου.²⁸ Οι μαχητές του ΕΛΑΣ επιχείρησαν με νέα οχυρωματικά έργα να ανακόψουν την προέλαση των βρετανικών τανκς και παρέμειναν στις θέσεις τους, ενώ όλα έδειχναν ότι η μάχη είχε κριθεί τόσο στο δικό τους μέτωπο όσο και στο επίκεντρό της, το κέντρο της Αθήνας. Η υποχώρηση των μαχητών του ΕΛΑΣ από την Αθήνα και τον Πειραιά έγινε τη νύχτα της 4ης προς 5η Ιανουαρίου του 1945. Η διαταγή ήταν σαφής: «υποχώρηση με άκρα συνωμοτικότητα. Ο εχθρός δεν πρέπει ν' αντιληφθεί τίποτα».

Στις 5 Ιανουαρίου –και ενώ οι μαχητές του ΕΛΑΣ υποχωρούσαν εγκαταλείποντας την Αττική– με διαταγή της βρετανικής Ταξιαρχίας Blockforce η II Ταξιαρχία Εθνοφυλακής τέθηκε στη δικαιοδοσία της 5ης Ινδικής Ταξιαρχίας με επικεφαλής τον ταξίαρχο Τζέκεν και σταθμό Διοικήσεως τη Δραπετσώνα. Την επόμενη μέρα, το 161 Τάγμα Εθνοφυλακής ανέλαβε την πρώτη του «αποστολή» την «εκκαθάριση» της περιοχής που ξεκινούσε από τη Λεύκα και εκτείνεται προς τη Λ. Σαλαμίνας και από την Αμφιάλη μέχρι το λιμένα Ηρακλέους (τους όρμους, δηλαδή, της Δραπετσώνας και του Κερατσινίου). Σύμφωνα με τη διαταγή, οι λόχοι του Τάγματος θα ενεργούσαν πίσω από τις βρετανικές δυνάμεις. Μετά την ολοκλήρωση της επιχείρησης, θα τοποθετούσαν συρματοπλέγματα ώστε η διάβαση να επιτρέπεται μόνο από ορισμένα σημεία αφού προηγηθεί έλεγχος.²⁹ Οι βρετανικές δυνάμεις (η 5η Ινδική Ταξιαρχία) και ελληνικές δυνάμεις (ο 1ος και 2ος λόχος του 161 Τάγματος Εθνοφυλακής) είχαν ως αποστολή να απομακρύνουν τα οδοφράγματα από τους κεντρικούς οδικούς άξονες, να αποκαταστήσουν τη συγκοινωνία, να εντοπίσουν και να εξουδετερώσουν νάρκες και πρόχειρα πολυβολεία, να αναζητήσουν κρυμμένο πολεμικό υλικό, να αναζητήσουν «εναπομείνοντα τυχόν αναρχικά στοιχεία» και να συλλάβουν κάθε «ύποπτο πρόσωπο».³⁰ Στη συνέχεια «περίφραξαν» το συνοικισμό και εγκατέστησαν σημεία ελέγχου στις εισόδους-εξόδους που δημιούργησαν. Μέσα σε μια μέρα η Δραπετσώνα –όπως και οι περισσότερες από τις γειτονίες της Αθήνας και του Πειραιά– μετατράπηκε από πεδίο μάχης σε «ελεγχόμενη ζώνη».

28. Κατσάκης, ό.π., σ. 255-258.

29. ΔΙΣ, «Ημερολόγιον Επιχειρήσεων», ό.π., σ. 13-15 και 21.

30. Οι «αποστολές» των λόχων αναφέρονται αναλυτικά στο ΔΙΣ, «Ημερολόγιον Επιχειρήσεων», ό.π., σ. 21. Κατά τη διάρκεια της επιχείρησης σκοτώθηκαν από νάρκη στην Κοσκινιά ο διοικητής του 160 Τάγματος, ο διοικητής του 1ου λόχου του 160 Τάγματος, καθώς και ένας λοχίας. ΔΙΣ, «Ημερολόγιον Επιχειρήσεων», ό.π., σ. 15-16.

Η συνολική «εκκαθάριση» των περιοχών κράτησε μέρες. Έως τις 15 Ιανουαρίου το σύνολο της II Ταξιαρχίας ασχολήθηκε με την περιοχή του Πειραιά (Δραπετσώνα, Άγιος Γεώργιος, Ταμπούρια, Νέα και Παλαιά Κοκκινιά, Κορυδαλλός, Καμίνια, Νέο Φάληρο, Άγιος Ιωάννης Ρέντης). Ανάλογα με τις ανάγκες τροποποιούνταν η περιοχή δράσης κάθε λόχου ή Τάγματος, αποφεύγοντας όμως μεγάλες μετακινήσεις.³¹ Χρειαζόταν χρόνος και συστηματική παρουσία μέσα στους συνοικισμούς, όπως φαίνεται και από τις ρητές εντολές για τις «αποστολές» που καταγράφονται συνεχώς στις σελίδες του «Ημερολογίου Επιχειρήσεων». Στόχος των «εκκαθαριστικών επιχειρήσεων» ήταν η αποκατάσταση της συγκοινωνίας με την απομάκρυνση του συνόλου των οδοφραγμάτων, ο εντοπισμός των «ύποπτων περιοχών» για νάρκες και η υπόδειξή τους στα ειδικά αγγλικά συνεργεία, η αποκατάσταση της κυκλοφορίας από τις 06.00-18.00 – από τις 8 Ιανουαρίου η κυκλοφορία επεκτάθηκε έως τις 19.30. Παράλληλα, τα συρματοπλέγματα και τα σημεία ελέγχου επέτρεπαν τη διατήρηση των «κατεχόμενων τοποθεσιών», όπου υπήρχαν σαφείς εντολές για απαγόρευση εισόδου «ενόπλων στασιαστών» και σύλληψη τους, έρευνα στο σύνολο των διερχόμενων όπλων και σύλληψη όσων θεωρούνταν ύποπτοι, έρευνες στα σπίτια και σύλληψη των ύποπτων ενοίκων, καθώς και συλλογή «πάσης φύσεως πληροφοριών».³²

Σύμφωνα με το «Ημερολόγιον Επιχειρήσεων», έως τις 15 Ιανουαρίου συνελήφθησαν περίπου 3.000 άτομα «ενδεχόμενα εις ανάμειξιν της επαναστατικής δράσεως του ΕΛΑΣ» και παραπέμφθηκαν αρμοδίως για να τους ασκηθούν ποινικές διώξεις. Συνελήφθησαν ακόμη 10 ιταλοί στρατιώτες που είχαν προσχωρήσει στον ΕΛΑΣ και 80 δρώντα στελέχη της ΟΠΛΑ. Ανακαλύφθηκαν και κατασχέθηκαν τα αρχεία σχεδόν όλων των τμημάτων του ΕΛΑΣ, καθώς και τα αρχεία της ΕΠΟΝ Μοσχάτου, Αγ. Ιωάννη Ρέντη και Αμφιάλης. Εντοπίστηκαν ομαδικοί τάφοι και φρεάτια με περισσότερα από 500 πτώματα. Πραγματοποιήθηκαν εκταφές με την παρουσία των «νόμιμων Αρχών». Κατασχέθηκαν πλήθος όπλων και πυρομαχικών, καθώς και δύο μηχανήματα μεταδόσεως ηλεκτρικού σπινθήρα.³³ Στις 15 Ιανουαρίου η Ταξιαρχία ενημερώθηκε για την ανακωχή των βρετανικών δυνάμεων και του ΕΛΑΣ και έλαβε οδηγίες με τους όρους της συμφωνίας και τα μέτρα που έπρεπε να ληφθούν ώστε να μην υπάρξουν προ-

31. Ο 1ος και ο 2ος λόχος του 161 Τάγματος όλο αυτό το διάστημα δρούσαν στην περιοχή της Δραπετσώνας. Σχεδόν καθημερινά όμως τροποποιούνταν τα βόρεια και τα ανατολικά όρια της δράσης του. Τα βόρεια όρια εκτεινόταν από την περιοχή του Νεκροταφείου της Ανάστασης έως τα Ταμπούρια και τα ανατολικά στις παράλληλες οδούς της οδού Ψαρρών.

32. ΔΙΣ, «Ημερολόγιον Επιχειρήσεων», ό.π., σ. 20-21.

33. Στο ίδιο, σ. 30-32. Στο «Ημερολόγιον Επιχειρήσεων» δεν γίνεται σαφής αναφορά στις τοποθεσίες όπου εντοπίστηκαν οι ομαδικοί τάφοι.

βλήματα στην κίνηση των δυνάμεων του ΕΛΑΣ μέχρι τις 18 Ιανουαρίου.³⁴ Με την επανέναρξη των επιχειρήσεων στις 18 Ιανουαρίου, η Ταξιαρχία όπως και το σύνολο των ελληνικών στρατευμάτων στην Αθήνα και τον Πειραιά πέρασαν στην αρμοδιότητα της Ανωτέρας Στρατιωτικής Διοίκησης Αττικής.³⁵

Η επιστροφή των μαχητών του ΕΛΑΣ και η διακοπή της ανακωχής εγκαινίασαν ένα νέο κύκλο έντασης με συλλήψεις και εντατικές έρευνες σε σπίτια. Οι ελασίτες συλλαμβάνονταν στα σημεία εισόδου της Δραπετσώνας, ενώ ακόμα και όσοι κατάφεραν να περάσουν τα μπλόκα και να φτάσουν στα σπίτια τους, συλλαμβάνονταν τις επόμενες μέρες. Στο τέλος Ιανουαρίου επανακαθορίστηκαν οι περιοχές ελέγχου κάθε λόχου. Στην ευρύτερη περιοχή της Δραπετσώνας παρέμειναν οι λόχοι 160 και 161 Ταγμάτων, διατηρώντας τα σημεία ελέγχου και τις περιπολίες.³⁶ Παράλληλα, κάθε οικογένεια υποχρεώθηκε να αναρτήσει στην πόρτα του σπιτιού της πινακίδα με τον αριθμό των ενοίκων με επιβεβαίωση από το αστυνομικό τμήμα της περιοχής. Μέχρι το τέλος Φεβρουαρίου συνεχίστηκαν οι συλλήψεις, οι έρευνες και οι «εκκαθαριστικές επιχειρήσεις». Ο Πέτρος Μακρής συνελήφθη σε σημείο ελέγχου κοντά στο νεκροταφείο, μερικές μέρες μετά την υπογραφή της συμφωνίας της Βάρκιζας. «Ξεκινήσαμε από τη Ρούμελη για πίσω, τη μέρα που υπογράφηκε η Βάρκιζα. Δυο-τρεις μέρες κράτησε το ταξίδι. Εγώ δεν πρόλαβα να φτάσω στο σπίτι. Με συνέλαβαν σε μπλόκο κοντά στο νεκροταφείο, με πήγαν στο αστυνομικό τμήμα, και το άλλο πρωί στην Ψυττάλεια. Μείναμε εκεί 2-3 μέρες χωρίς νερό και φαγητό, έξω σχεδόν στο κρύο, ήταν χειμώνας. Πέρασε μετά το καράβι και μας πήγε στην Ικαρία. Ο αδελφός μου έφτασε στο σπίτι και συνελήφθη μερικές μέρες μετά. Τον αφήσαν

34. Στο ίδιο, σ. 32-33.

35. Η Ανωτέρα Στρατιωτική Διοίκηση Αττικής εξέδωσε νέες οδηγίες και διαταγές για τη δράση των λόχων και τους στόχους που έπρεπε να επιτευχθούν το αμέσως επόμενο διάστημα στις γειτονίες της Αθήνας και του Πειραιά. Σύμφωνα με τη νέα διαταγή, η Ταξιαρχία έπρεπε να λάβει αυστηρά μέτρα για την αποφυγή άσκοπων ποροβολισμών, να διασφαλίσει την ασφάλεια των δυνάμεων όλο το 24ωρο, να επαναπρογραμματίσει τη δράση, την εποπτεία και τον έλεγχο των περιπολιών για να αποφεύγονται ατυχήματα και παρεξηγήσεις, ειδικά σε σχέση με την απαγόρευση της κυκλοφορίας και τις εξαιρέσεις της. Οι «εκκαθαριστικές» επιχειρήσεις θα συνεχίζονταν σε στενή συνεργασία με τα κατά τόπους αστυνομικά τμήματα. Στόχο όλων των παραπάνω αποτελούσε η «εμπέδωση της τάξης, η αποκατάσταση της ησυχίας των πολιτών και της εμπιστοσύνης αυτών στην έννοια της εννόμου τάξεως». Στο ημερολόγιο σημειώνεται πως το ηθικό των κατοίκων «συνεχώς αναπτερόνται και οι κάτοικοι ενθαρρυνθέντες υποδεικνύουν τα πρόσωπα πάντα κατά επαναστατικών κίνημα έλαβον ενεργόν μέρος και ενέχονται εις εγκληματικές πράξεις». ΔΙΣ, «Ημερολόγιον Επιχειρήσεων», ό.π., σ. 39-40.

36. Σύμφωνα με την 249/27.1.45 διαταγή της Στρατιωτικής Διοικήσεως Πειραιά, καθορίστηκαν εκ νέου τα όρια των ζωνών της Ταξιαρχίας. Δυτικά προς ανατολικά «Μίχος κόλπου Δραπετσώνας (Β. Δείκτου 121) γραμμή αντερείσματος προς Β.Α. επί μήκους 400 μ., εκείθεν προς Β. επί μήκους 100 μ. (4.231-2.770) και εκείθεν μέχρι του γράμματος Σ της οδού Αναλήψεως-είτε προς Β.Α. επί μήκους 250 μ. Μέχρι της οδού Μεσολογγίου (τετραγώνου 151-τετραγώνου 90) Γραμμή ΣΕΚ». ΔΙΣ, «Ημερολόγιον Επιχειρήσεων», ό.π., σ. 44-45.

μετά από 2-3 μήνες. Όσους δεν είχαμε βαριά εγκλήματα κάποτε μας άφησαν, συνήθως όταν γέμιζε το νησί, εμένα με άφησαν το 1947. Τον Καφούρο, που ήμασταν μαζί στη δουλειά και στον ΕΛΑΣ, τον κατηγορήσαν για δολοφονίες, τον στείλανε στη Κέρκυρα, δε μίλησε ποτέ και τον εκτέλεσαν το 1949».³⁷

Οι δυνάμεις της ΙΙ Ταξιαρχίας παρέμειναν στις γειτονιές του Πειραιά έως το τέλος Μαΐου του 1945, με μικρές τροποποιήσεις στους λόχους και στα όρια ελέγχου της περιοχής κάθε Τάγματος. Αποχωρώντας ξήλωσαν τα συρματοπλέγματα και κατάργησαν τα σημεία ελέγχου εισόδου και εξόδου στο συνοικισμό της Δραπετσώνας. Όμως όσα συμβόλιζε το συρματοπλέγμα έμειναν ζωντανά στις δυο πλευρές που συγκρούστηκαν τον Δεκέμβρη του 1944. Ο συνοικισμός της Δραπετσώνας μετατράπηκε τότε σε πεδίο μάχης, ενώ ταυτόχρονα ο έλεγχός του αποτελούσε το ίδιο το διακύβευμα της αναμέτρησης.³⁸ Οι μαχητές του ΕΛΑΣ που πολεμούσαν στα οδοφράγματα της Δραπετσώνας ήταν κάτοικοι του συνοικισμού ή του γειτονικού Κερατσινίου, πρόσφυγες και εργάτες στις μονάδες της περιοχής, οι ίδιοι άνθρωποι που δυο μήνες πριν έσωσαν το εργοστάσιο της Ηλεκτρικής και το λιμάνι από τη γερμανική ανατίναξη. Απέναντί τους πολεμούσαν οι βρετανικές δυνάμεις και οι ινδοί στρατιώτες τους, οι Βρετανοί που είχαν ανατινάξει τα σπίτια τους όλο το προηγούμενο διάστημα και τώρα χτυπούσαν ξανά τις γειτονιές τους. Είναι λογικό να αναπτύσσονταν αισθήματα συμπάθειας προς τους μαχητές του ΕΛΑΣ και μίσους ή φόβου απέναντι στους Βρετανούς, που αρκετές φορές δρούσαν σαν κατακτητές μέσα στο συνοικισμό. Φυσικά, η στρατηγική που ακολούθησε η κάθε οικογένεια ήταν διαφορετική και προερχόταν από τις πολιτικές της επιλογές και τις στρατεύσεις της στο διάστημα κυρίως της Κατοχής.

Η σύγκρουση που διαδραματίστηκε στη Δραπετσώνα εντάσσεται σε ένα συνεχές συγκρούσεων γύρω από τον έλεγχο του χώρου που αμφισβήτησε το κρατικό μονοπώλιο της βίας, εκφράζοντας την ανισορροπία ανάμεσα στην κυριαρχία και την αντίσταση.³⁹ Στη Δραπετσώνα σημειώθηκαν πολλαπλές εκδηλώσεις αυτού του φαινομένου στο Μεσοπόλεμο, στα χρόνια της Κατοχής και έως τον Δεκέμβρη του 1944, καθώς και στη μετεμφυλιακή περίοδο. Η σύγκρουση ανάμεσα στους απεργούς της Εταιρείας Λιπασμάτων και τις αστυνομικές δυνάμεις το καλοκαίρι του 1929, η γερμανική Κατοχή 1941-1944, ο αεροπορικός βομβαρδισμός τον Ιανουάριο του 1944, η μάχη της Ηλεκτρικής τον Οκτώβριο της ίδιας χρονιάς, οι μάχες του Δεκέμβρη που ακολούθησαν και, τέλος, η απόδραση από τις φυλακές των Βούρλων τον Ιούλιο του 1955

37. Προφορική συνέντευξη του Πέτρου Μακρή, 3.9.2014.

38. Stephen Graham, «Cities as Battlespace: The New Military Urbanism», *City*, 13/4 (2009) 389.

39. Joanne Sharp κ.ά., *Entanglements of Power. Geographies of Domination/Resistance*, Λονδίνο & Νέα Υόρκη: Routledge, 2000, σ. 7.

αποτελούσαν επεισόδια που «διαδέχονταν το ένα το άλλο συνθέτοντας πολυεπίπεδα στρώματα»⁴⁰ μέσα από τα οποία διακρίνεται ή σταδιακά δημιουργείται η φιγούρα του «επικίνδυνου πολίτη», αυτού που συμπαθεί ή στηρίζει το Κομμουνιστικό Κόμμα.⁴¹ Η ένταση των πρακτικών τρομοκρατίας του πληθυσμού διαφαίνεται μέσα από τα συχνά περιστατικά εφόδων στα σπίτια για καταζητούμενους, τα μπλόκα, τη χρήση πυρών αδιακρίτως, υπογραμμίζοντας έτσι τη μηδαμινή αξία της ανθρώπινης ζωής. Η μάχη του Δεκέμβρη και κυρίως οι «εκκαθαρίσεις» του Ιανουαρίου του 1945 αποτυπώνουν τη στρατιωτικοποίηση της καθημερινότητας, αλλά και του τρόπου συγκρότησης της ιστορικής μνήμης – η ανάμνηση των γεγονότων είναι παρούσα στις αφηγήσεις των κατοίκων. Η επισκευή των σπιτιών, η ομαλοποίηση λειτουργίας των εργοστασίων και η αύξηση της βιομηχανικής παραγωγής σηματοδότησαν το πέρασμα σε μια εποχή όπου η στρατιωτική κατοχή της περιοχής έδωσε τη θέση της στην έντονη αστυνομική επιτήρηση και τον έλεγχο της καθημερινότητας – ενώ ο εμφύλιος πόλεμος μόλις είχε αρχίσει.

40. Jo Beall, Tom Goodfellow, Dennis Rodgers, «Cities, Conflict and State Fragility». Crisis States Research Centre. Working Papers Series No. 2, 85, Λονδίνο: London School of Economics and Political Science, 2011, σ. 11.

41. Neni Panourgia, *Dangerous Citizens. The Greek Left and the Terror of the State*, Νέα Υόρκη: Fordham University Press, 2009, σ. 8-9.

Βιβλιογραφία

- Γενικό Επιτελείο Στρατού – Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, *Αρχαία Εμφυλίου Πολέμου (1944-1949)*, Αθήνα: χ.ε., 1998.
- Κεπέσης, Νικάνδρος, *Ο Δεκέμβρης του 1944*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 1994.
- Κωτσάκης, Σπύρος, *Δεκέμβρης του 1944 στην Αθήνα*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 1986.
- Μπενάς, Τάκης, «Ρήγος στον Κερατζάκη», στο Τάκης Μπενάς, *Της Κατοχής. Μνήμες μικρές σαν χρέος*, Αθήνα: Θεμέλιο, 1990, σ. 101-106.
- Παυλόσογλου, Ιορδάνης, *Οι αγώνες της αριστερής νεολαίας από το 1922 μέχρι το 2008. Πολιτικό ημερολόγιο – Χρονικό της περιόδου*, Κηφισιά: χ.ε., 2008.
- Beall, Jo, Tom Goodfellow, Dennis Rodgers, «Cities, Conflict and State Fragility». Crisis States Research Centre. Working Papers Series No. 2, 85, Λονδίνο: London School of Economics and Political Science, 2011.
- Graham, Stephen, «Cities as Battlespace: The New Military Urbanism», *City*, 13/4 (2009) 383-402.
- Panourgia, Neni, *Dangerous Citizens. The Greek Left and the Terror of the State*, Νέα Υόρκη: Fordham University Press, 2009.
- Sharp, Joanne κ.ά., *Entanglements of Power. Geographies of Domination/Resistance*, Λονδίνο & Νέα Υόρκη: Routledge, 2000.

Η εξέλιξη της σύγκρουσης στο έδαφος
της Αθήνας και του Πειραιά:
Μάχες, συμπλοκές και κινήσεις των αντιπάλων
κατά τη διάρκεια των Δεκεμβριανών

Τάσος Σακελλαρόπουλος

Καθοριστικός σταθμός για τη μελέτη της ελληνικής δεκαετίας του 1940 είναι η εμφύλια σύγκρουση του Δεκέμβρη του 1944 στην Αθήνα. Σε αυτήν κατέληξαν η πολεμική ένταση και η κατοχική εμφύλια σύγκρουση μεταξύ των ελληνικών αντιστασιακών οργανώσεων. Μέσω αυτής η Αριστερά διεκδίκησε την πολιτική κυριαρχία και αποδοχή στο τοπίο της Απελευθέρωσης και, αντίστοιχα, ο αστικός κόσμος διεκδίκησε την ανατροπή των πολιτικών δεδομένων της Κατοχής και έναν εκ νέου πρωταγωνιστικό ρόλο. Ακόμη, σε αυτή καταγράφεται με τρόπο εμφανικό το βρετανικό ενδιαφέρον για τη χώρα αλλά και για την οριστική εγκατάσταση του Γεωργίου Β' στο θρόνο. Τέλος, η έκταση και η μορφή της σύγκρουσης αποτελούν ένα πραγματικό παρατηρητήριο για τον τρόπο με τον οποίο θα εξασφαλιζόταν η εξουσία στην Ελλάδα. Αυτό θα γινόταν μόνον μέσω της κυριαρχίας των όπλων, τόσο κατά τη δεκεμβριανή σύγκρουση όσο και κατά τον εμφύλιο πόλεμο που ακολούθησε.

Ήταν μια πολεμική σύγκρουση με πολιτικό διακύβευμα η οποία διήρκεσε 33 ημέρες και κινήθηκε σε τρεις άξονες. Ο πρώτος ξεκίνησε με την απάντηση του ΕΛΑΣ μετά την επίθεση που υπέστη στο συλλαλητήριο της πλατείας Συντάγματος και αφορούσε την επίθεση στα αστυνομικά τμήματα της Αθήνας και του Πειραιά. Ήταν μια απάντηση με επιθετική λογική, η οποία με ένα τρόπο εξοφλούσε τις εκκρεμότητες που υπήρχαν μεταξύ του ΕΑΜ και της Αστυνομίας ως οργάνου του κατοχικού καθεστώτος. Παράλληλα, ήταν μια ενέργεια που θα έπληττε την απρόσκοπτη εγκαθίδρυση της Αστυνομίας στο φιλοαστικό περιβάλλον της Απελευθέρωσης και την υποστήριξή της σε αυτό.

Ήταν μια ενέργεια σε ενδοελληνικό πλαίσιο και εντός των ενδοελληνικών